University of Sistan and Baluchestan

Journal of Lyrical Literature Researches

Print ISSN: 2008 - 5737
Online ISSN: 2538 - 5011

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

The Sociology of Anvari's and Saadi's lyric based on Functional linguistics Halliday

fatemeh Zamani | **Abdolreza Saif** ✉ |

DOI: 10.22111/jllr.2021.24724.2273

1-Corresponding Author Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, University of kosar of Bojnord, Bojnord. Iran. Email:f.zamani@kub.ac.ir
2- professor of Persian Language and Literature Department, University of Tehran, Tehran. Iran. Email: seif@ut.ac.ir
Article history: Received date: 2018-4-16; Received date: 2020-10-19; Accepted date: 2021-9-5

Abstract

Anvari Abivardi and Saadi Shirazi are prominent poets in the field of lyric poetry, both of them are famous for composing love lyric poems. However, given the 100-year gap between the two poets, it is important to examine their lyricism from a sociological perspective. Therefore, In the article based on Functional linguistics Halliday which has given to language an important role in the representation of the real world and social phenomena, the semantic changes of the lyric form in Anvari and Saadi's poems have been analyzed and how the individual and social situational context is reflected In transitive language system in the structure of Anvari and Saadi's sonnets, the subject of research has been included. For this purpose, first the frequency of each of the current processes in the first 100 lyric poems of each of the two mentioned poets is extracted, then the type of function of each process in relation to the interpersonal role and textual scope of each is compared. The study show that Anvari's sonnets are often based on personal romantic experiences and lyric in every sense, while Saadi's sonnets have various individual, social, moral and educational meanings and concepts that are implicitly and implicitly metaphorically**.**

Keyword: functional Linguistics, verbal Processes, lyric Structure.

1. Introduction

Love is the main theme of the Persian Ghazal. Undoubtedly, Anvari can be considered as one of the prominent poets of the romantic Ghazal belonged to the 6th century. Dignifying of Ghazal form by Anvari and also his numerous Ghazals has made him different from the others poems, so that he has been named as the second most prominent Ghazal composer in the mentioned century, after Sanai. Making close the language of the Ghazal to the spoken language and its evolutionary effects on Saadi (Mahgub,1971: 582). also are the aspects of the Anvari's importance (Saboor, 2005: 341, Shamisa, 1983: 66). In spite of the Anvari's influence on Saadi's rhyme and rhythm, presentation of the romantic experiences (dashti, 2002: 133) in their poems are different, because there is a space of time about hundred years between their periods of lives and in this time the poetic meanings have been promoted and also, the social and cultural contexts have been changed. Actually Saadi's Ghazal is an artistic description of love. It is not an experience or a personal emotion. Also, it is not an abstract and total matter. Saadi's art gives inclusiveness and general emotion to his subjects. Because, the emotion and the love described in his works is an emotion which has been mingled to the

Cite this article: Journal of Lyrical Literature Researches, Vol. 20, No.39, 2022, pp.157-174. Publisher: University of Sistan and Baluchestan.Title of paper: The Sociology of Anvari's and Saadi's lyric based on Functional linguistics Halliday. The Authors: zamani.F. & saif.A.R. DOI: 10.22111/jllr.2021.25843.2337

humankind attributes.The beauty described in Saadi's Ghazal is an ideal beauty which includes the humankind attributes (Ebadian, 1993:98). Considering the history of Ghazal in several centuries, the significant changes have occurred in both format and content of Ghazal which makes it necessary to research in this field.

2.Research Method

According to the Halliday's functional grammar, language has various functions in society and social phenomena. The functional approach are supposed to explain the language nature and its relationship with the structures such as culture and society. (Leech and Short, 1981: 76).Halliday has mentioned three functions for the language: the ideational, interpersonal, and textual metafunctions. The ideational function is classified into two functions: experiential and logical functions. In experiential function, the ability of representing the experiences in language is called transitivity system. Transitivity system is a feature of a sentence which is used for specifying the various processes in the sentence (these processes are presented in the verbs).Therefore, determining the processes and their frequencies by studying the verb kinds makes it is possible to aware of the experiences and the thoughts of a poem. In analyzing the text using experiential approach, the kind of the process which (is) being done is significant. A process is an event, action, emotion, speech or existence (and inexistence). The process contains three key elements chosen by the transitivity system from among the available options in the language system. The elements of the process are as follows: 1. the process itself 2. The participants 3. The circumstances related to the process

The participants are the involved elements which determine time, place, method, causes and the circumstances of a process. The processes, the participants and the context of the events usually are represented in grammar in the form of the verbal, the nominal or the adverbial groups. Halliday introduces three main processes called material, mental and relational process and also, three subsidiary processes called behavioral, verbal and existential processes.

3.Discussion

Comparing the use of the material process in Anvari's Ghazals via Saadi's one considering the extent and the method of the text shows that in Anvari's Ghazal the text extent is enclosed to the romantic trades. Since the participants in the material process are usually the lover and the beloved, the mood of the verb is mostly the first person (related to the lover) or is the second or the third person singular (related to the beloved). But in Saadi's Ghazals the text extent isn't enclosed just to the romantic trades and he also presents his experiences and social trainings in the way that sometimes the interaction between lover and beloved is presented for training an ethical matter and not just for mentioning the romantic relationship. Also, about the material process and the interpersonal function of the language it could be mentioned that Saadi has mostly used the second person.Comparing the use of the mental process in Anvari's Ghazal via Saadi's one considering the textual metafunction of the language (the connection between the ideational metafunction and the context) shows that the emotions and the thoughts of Anvari is in the scope of the quiddity and the nature of love. Considering the interpersonal metafunction it could be said that Anvari has mostly used the first and the third person (lover and beloved). Therefore, the personal feelings of the lover/ the poem for the beloved and her actions and her ethical characteristics are mostly presented.

The mental processes which address generally have been mostly used in Saadi's Ghazals, because he is not satisfied with presenting just his personal feelings, he also uses the love for presenting his social critique. By comparing the verbal processes of these two poems, it reveals that the speakers in the Anvari's Ghazals mostly presents their desires and their romantic dialogues, but in Saadi's Ghazals the way of loving is also mentioned by the lover or the advisers.In Anvari'a Ghazal because of existing the thematic coherence and the vertical constant cohesion in the verses, the subjects mostly are the lover and the beloved which their behavioral reactions depend on love. But in Saadi's Ghazals because of the subject extension, there is not a vertical constant cohesion in the verses. So, the subject can contain the other social subjects, besides lover and beloved

4.Conclusion

Sociological analysis of Anvari's Ghazal and Saadi's one considering the present processes shows that the processes usage are considerably different in these two poems' works. The action extension of the material process in Anvari's Ghazal is enclosed to the romantic trades done by two actives means lover and beloved. But the action extension of the material process in Saadi's Ghazal is not enclosed just to the romantic events, he presents his experiences and social trainings in the way that sometimes the interaction between lover and beloved contains an ethical training.The mental processes in Anvari's Ghazal contain the feelings and the thought of the poem in the scope of the quiddity and the nature of love. But in Saadi's Ghazal, love is used for presenting political and social critique.Also, considering these poem's usage of the verbal process shows that the speakers in the Anvari's Ghazal mostly presents their desires and their romantic dialogues, but in Saadi's Ghazals the way of loving is also trained to the lover by the advisers.In Saadi's Ghazal, proportional to the behaviors variety, the behaviors contain the whole of the social relationships, but in Anvari's Ghazal, the biological behaviors are more personal and limited. The existential process usage in Anvari's Ghazal determines the existence or inexistence of what happens in the world of love, but Saadi thinks about what should exist as the necessity of loving.The relational process in Anvari's Ghazal has been mostly used for describing the beauty of the beloved, the romantic statuses and the situation of the lover, but in Saadi's Ghazal, a considerable amount of this process describes the way of loving which shows the didactic aspect of his works.

5.References

1- Aghagolzadeh, Ferdows and colleagues,2011, **Stylistics of Story Based on Verb: A Stylistic Approach**, Journal of Spring Literature of Shiraz, Year 4, Number 1, pp. 254-243.
2- Amirkhanloo, masumeh. 2915, **the stylistic of Hafez's Ghazal base on the verb, functional approach**, Adab farsi magazine , 5 years, 2 number, autumn and winter. P.P 169- 186.
3- Anvari, Oohud al-Din Muhammad ibn Muhammad. 1985, **Divan Anvari Correction and Introduction Saeed Nafisi**, Third Edition, Pirouz Publishing.
4- Dashti, Ali ,2002, **Sāḍī territory**. Tehran: Amir Kabir.
5- Dehir Moghadam, Mohammad,2013, **Classification of Iranian languages**. Two volumes Tehran: Samt.
6- Ebadian, Mahmoud , 1993, **The Development of Ghazal and Saadi's Role**, Tehran: Hoosh and Abtecar.

7- Halliday, M. A. K & Hassan, Ruqaiya ,1989, Language, **Context and Text: Aspects of Language in a Social Semiotic Perspective**, Oxford University Press, Oxford.
8- Halliday, M. A. K, 2004, **An introduction to Functional Grammar**, London, Edward Arnold.
9- Hassan Lee, Kavos, 2001, **dictionary of Saadi Research.** Shiraz: Publications of the Foundation of Farsi and Center of Sa'adi shenasi.
10- ishani, Tahereh and Narges Nazif, 2015, **The Stylistic Analysis and Analysis of the Verb in Saadi's Sufi Syllabus with the Linguistic Approach of functional**. Journal of Educational Literature, Volume: 7 Issue: 25, Pages: 85 – 108.
11- khoramshahi, Baha'uddin, 1992, Hafez-name, Tehran: Elmi and Farhangi.
12- Leech, Geoffrey N. and Short, Micheal. H. 1981, **Style in fiction**: a linguistic introduction to English fictional prose.
13- Mahjob, Mohammad Jafar, 1971, **Khorasani style in Persian poetry**. Tehran: Ferdows.
14- Mashhoor, Parvin Dukht and Mohammad Faghir. 2015, **A Survey of Types of ideational Processes in Saadi's Ghazalite**. Journal of Gonai Literature, Vol. 13, No. 25, pp 168-153.
15- Mohajer, Mehran and Mohammad Nabavi,2014, **Toward linguistics of poetry**, Tehran: Agah.
16- Motaghed, Ehsan,1971, **What does Saadi say?** Tehran: Press.
17- Rastegar Fesayi, Mansour,2004, **Shiraz: Sa'adi cultural symbol**. Journal of Sa'adishenasi.
18- Sa'adi, Mosleh al-Din, Sa'adi General. 2006, **Correction of Mohammad Ali Foroughi**, Tehran: Hermes.
19- Saboor, Dariush , 2005, **Persian ghazal horizon** ,Second print, Tehran: Zavar.
20- Shamisa, Sirus, 1983, **The Song of Ghazal in Persian Poetry (from the beginning to the present day)**. Tehran: science.
21- Simpson, P, 2004, **Stylistics: A Resource Book for Students (Routledge English Language Introductions)**. London: Routledge.

Cite this article: Journal of Lyrical Literature Researches, Vol. 20, No.39, 2022, pp.157-174. Publisher: University of Sistan and Baluchestan.Title of paper: The Sociology of Anvari's and Saadi's lyric based on Functional linguistics Halliday. The Authors: zamani.F. & saif.A.R. DOI: 10.22111/jllr.2021.25843.2337

پژوهشنامه ادب غنایی
دانشگاه سیستان و بلوچستان
شاپا چاپی: ۵۷۳۷-۲۰۰۸
شاپا الکترونیکی: ۵۰۱۱-۲۵۳۸
Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

جامعه‌شناسی غزلیات انوری و سعدی با رویکرد زبان‌شناسی نقش گرای هلیدی

فاطمه زمانی[۱]✉| عبدالرضا سیف[۲]|

۱-نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه کوثر بجنورد، بجنورد، ایران. رایانامه: f.zamani@kub.ac.ir

۲- استادگروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران. تهران. ایران. رایانامه: seif@ut.ac.ir

چکیده

انوری ابیوردی و سعدی شیرازی از غزلسرایان برجستهٔ سدهٔ ۶ و ۷ ه.ق در عرصهٔ غزلیات عاشقانه‌اند که وجود فاصله یک صد ساله بین آن دو بررسی غزلیاتشان را از منظر جامعه‌شناسی حائز اهمیت می‌سازد. در مقاله حاضر با تکیه بر رویکرد زبان‌شناسی نقشگرای هلیدی که برای زبان نقش مهمی در بازنمایی جهان واقع و پدیده‌های اجتماعی قائل است، تحولات معنایی غزلیات انوری و سعدی و نحوهٔ انعکاس بافت موقعیتی فردی و اجتماعی آنان در ساختار غزل، موضوع تحقیق قرار گرفته‌است. بنابراین، پرسش اصلی تحقیق حاضر این است که انواع فعل در غزلیات سعدی و انوری چه تحولات اجتماعی و فرهنگی را منعکس می‌سازد. بدین منظور، برمبنای روش توصیفی- تحلیلی و مبتنی بر نظام گذرایی فعل در زبان‌شناسی نقشگرا، بسامد هر یک از فرآیندهای فعلی - شامل رابطه‌ای، مادی، وجودی، کلامی، رفتاری و ذهنی- را در ۱۰۰ غزل آغازین دیوان هر یک از دو شاعر مذکور استخراج کرده و نوع کارکرد هر فرآیند در پیوند با نقش بینافردی و گسترهٔ متنی هر یک با یکدیگر مقایسه شده‌است. نتیجهٔ این بررسی نشان می‌دهد که غزلیات انوری غالباً مبتنی بر تجارب عاشقانه شخصی و به تمام معنا غزل است، حال آن که غزل سعدی دارای معانی و مفاهیم گوناگون فردی، اجتماعی، اخلاقی و تربیتی است که به شیوهٔ ضمنی در سطوح استعاری، تمثیلی و کنایی زبان نمود پیدا کرده‌است.

کلید واژه‌ها: انوری، سعدی، جامعه‌شناسی غزل، فرایندهای فعلی، زبان‌شناسی نقشگرا.

۱- مقدمه

درون‌مایه اصلی غزل فارسی عشق است. عشق در ادبیات منظوم دو جلوهٔ بزرگ دارد. نخست عشق انسانی که از مثنوی‌های رودکی - رودکی چهار مثنوی در بحرهای متقارب، خفیف، هزج مسدس و سریع نیز داشته است (صفا، ج۱/ ۲۸۱)- و عنصری (شادبهر و عین الحیات، سرخ بت و خنگ بت، وامق و عذرا) نشأت گرفته، در مثنوی‌های نظامی (خسرو و شیرین، لیلی و مجنون) به اوج رسیده‌است و

پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۰، شماره ۳۹، ۱۴۰۱، صص۱۷۴-۱۵۷. ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان. تاریخ دریافت: ۱/۲۷/ ۹۷ تاریخ انجام اصلاحات: ۲۸/ ۸/ ۹۹ تاریخ پذیرش: ۱۴/ ۶/ ۱۴۰۰. نویسندگان: زمانی، فاطمه. سیف، عبدالرضا. عنوان مقاله: "جامعه‌شناسی غزلیات انوری و سعدی با رویکرد زبان‌شناسی نقش گرای هلیدی"

DOI: 10.22111/jllr.2021.24724.2273

در نهایت به غزل، بهترین و موجزترین قالب بیان خود، دست یافته‌است و در غزلیات سعدی و حافظ به اوج خود رسیده‌است. دومین جلوگاه بزرگ عشق، عشق الهی یا عرفانی است که ابتدا در مثنوی‌های سنایی و عطار درخشیده و اوجش را در مثنوی و غزلیات مولانا طی کرده‌است (خرمشاهی، ۱۳۷۱: ۱۱۶۷). بی‌شک انوری را می‌توان یکی از شاخص‌ترین چهره‌های غزل عاشقانهٔ قرن ششم دانست. تشخص-بخشی وی به قالب غزل و فراوانی غزل‌هایش در میان شاعران قرن ششم یکی از وجوه متمایز کننده اوست. چنانچه، انوری را پس از سنایی دومین غزل‌سرای پر کار در این قرن دانسته‌اند (محجوب، ۱۳۵۰: ۵۸۲). همچنین کاربرد زبان در محاوره در غزل و تأثیر تکاملی او بر زبان سعدی (رک: صبور، ۱۳۸۴: ۳۴۱؛ شمیسا، ۱۳۶۲: ۶۶) از ابعاد اهمیت انوری است. با وجود تأثیرپذیری سعدی از انوری در طرز فکر، وزن، قافیه و ردیف (دشتی، ۱۳۸۱ :۱۳۳)، از آنجایی که بین آن دو قریب به صد و اندی سال فاصله‌است و در این فاصلهٔ زمانی، هم معانی شعری ترقی کرده‌است، و هم بافت اجتماعی و فرهنگی دو شاعر تغییر یافته‌است، لذا بازنمایی تجارب عاشقانه نیز متفاوت می‌شود. در واقع، غزل سعدی توصیف هنرمندانه و ادیبانهٔ عشق است نه یک تجربه یا احساس شخصی و نه صرفاً یک امر کلی و انتزاعی؛ بلکه هنر و ادب سعدی به موضوعات مورد نظرش شمولیت و احساس همگانی می‌بخشد. «چرا که احساس و عشقی که در آن توصیف می‌شود، احساس و عشقی است که با تار و پود خصیصه‌های نوع انسان آمیخته‌است. زیبایی توصیف شده در غزل سعدی، زیبایی آرمانی است که خصوصیتِ انسانی فراگیر دارد» (عبادیان، ۱۳۷۲: ۹۸). بنابراین، با توجه به فاصله یک سده‌ای انوری از سعدی، تحولات چشمگیری در محتوای غزل رخ داده‌است که ضرورت تحقیق در این زمینه را فراهم می‌آورد.

۱-۱- بیان مساله وسوالات تحقیق

پرسش تحقیق حاضر این است که انواع فعل در غزلیات سعدی و انوری چه تحولات اجتماعی و فرهنگی را منعکس می‌سازد؟ از این روی، براساس رویکرد زبان شناسی نقشگرا، که کاربرد و نحوه استفاده از ابزارهای زبانی از جمله فرآیندهای فعلی (مادی، وجودی، ذهنی، کلامی، رابطه‌ای و رفتاری) را بررسی می‌کند، می‌تواند تغییر در بافت موقعیتی فردی و اجتماعی غزلیات هر یک را نشان داد.

۱-۲- هدف و ضرورت تحقیق

هدف تحقیق حاضر بررسی و تحلیل فرآیندهای فعلی غزل‌های انوری و سعدی براساس زبان‌شناسی نقشگرای هلیدی است. آنچه که انجام تحقیق حاضر ضروری می‌سازد این است که نشان می‌دهد ساختارها و سازه‌های زبانی تا اندازه می‌تواند در تحلیل و بررسی تحولات اجتماعی مورد استناد قرار بگیرند.

۱-۳- روش تحقیق

زبان‌شناسی نقش گرا (functional linguistics) که در مقابل زبان‌شناسی ساخت‌گرا یا زبان‌شناسی صورت‌گرا قرار می‌گیرد، بر نقش‌های اجتماعی و بافتی زبان تأکید می‌کند. بر پایهٔ این دیدگاه، اصلی‌ترین وظیفهٔ زبان ایجاد ارتباط است. از این رو، به حضور نقش ارتباطی، کاربرد شناختی و کلامی، به عنوان بخش لاینفک دانش زبانی و طرد تفکرِ استقلال و خودمختاری زبان، تأکید می‌ورزند. زبان‌شناسان نقشگرا معتقدند که صورت زبانی، در خدمت نقش زبان، یعنی همان نقش ارتباطی است در واقع، رویکرد نقشگرایی سعی دارد هم خود زبان را به طور ذاتی توضیح دهد و هم رابطهٔ آن را با ساختارهایی چون فرهنگ و جامعه بیان کند (Leech and Short, 1981: 76). زبان‌شناسی نقشگرا از نظریهٔ سیستم-ساخت (system-structure theory) فرث (John Rupert Firth) بسیار تأثیرپذیرفته‌اند(Halliday, 2004: 45). از جمله پیشگامان این نظریه می‌توان به آندره مارتینه (André Martinet) و هلیدی (Michael Halliday) اشاره کرد. هلیدی برای زبان، نقش‌ها و معناهای زیر را در نظر می‌گیرد:

۱- فرانقش اندیشگانی (ideantion meta function) **زبان**: بخشی از تجربیات انسان از طریق رفتارها، رویدادها، اندیشه‌ها و تصورات وی شکل می‌گیرد (Simpson, 2004: 22). زبان آنگاه که تجربهٔ ما را از واقعیت هستی سازمان‌دهی می‌کند، با فرانقش اندیشگانی پیوند دارد (هلیدی و وبستر، ۲۰۰۲: ۵۸ به نقل از امیرخانلو: ۱۳۹۴: ۱۷۰).

۲- **نقش بینافردی** (interpersonal meta function) **زبان**: در چارچوب این نقش، از زبان برای برقراری ارتباط و تنظیم روابط اجتماعی استفاده می‌شود. در اینجا نقش زبان، تنها بیان واقعیت‌های بیرون و درون نیست؛ بلکه بخشی از تعامل بین گوینده و شنونده است. در واقع می-توان گفت زبان در نقش اندیشگانی، انعکاسی و در نقش بینافردی، کنشی است (Halliday and Hassan, 1989:19).

۳- **نقش متنی** (textual meta function) **زبان**: متن وسیلهٔ انتقال معناست و پیام‌ها به گونه‌ای در متن به کار می‌روند که با پیام‌های قبلی و بعدی خود و نیز بافت کلام هماهنگی داشته باشند؛ در غیر این صورت، متن مجموعه‌ای از جملات تصادفی خواهد بود. بدین ترتیب، «زبان میان خود و بافت ارتباط برقرار می‌کند تا به تناسب بافتی که زبان در آن جاری می‌شود و با توجه به ویژگی‌های مترتّب بر آن بافت، متن‌آفرینی کند» (مهاجر و نبوی، ۱۳۹۳: ۳۶).

فرانقش اندیشگانی زبان، به دو بخش نقش تجربی (experiential function) و نقش منطقی (logical function) تقسیم می‌شود. در نقش تجربی، قابلیت دستوری برای بازنمایی تجربه در زبان، نظام گذرایی (transitivity) نامیده می‌شود. نظام گذرایی، مشخصه‌ای از جمله است که برای مشخص نمودن انواع متفاوت فرآیندها در جمله –که در فعل نمود می‌یابد – به کار می‌رود (Halliday and Hasan, 1989: 21). فرآیند عبارت است از یک رخداد، کنش، احساس، گفتار یا بود و نبود. فرآیند، خود شامل سه عنصر کلیدی است که نظام گذرایی، آن‌ها را از میان گزینه‌های موجود در نظام زبان، انتخاب می‌کند. عناصر هر فرآیند، عبارتند از: ۱- خود فرآیند؛ ۲- شرکت‌کنندگان (participant) در فرایند؛ ۳- موقعیت‌های (circumstances) مربوط به فرآیند. مشارکین فرآیند، عناصر دست اندر کار فرآیند هستند که زمان، مکان، شیوه، اسباب و شرایط فرآیند را تعیین می‌کنند. فرآیندها، مشارکین و بستر وقوع رخدادها، معمولاً به ترتیب در قالب گروه‌های فعلی، اسمی و قیدی در دستور زبان بازنمایی می‌شوند. در ارتباط با گذرایی فعل، هلیدی سه نوع فرآیند اصلی با نام‌های مادی (material)، ذهنی (Mental) و ربطی (relational) و سه نوع فرایند فرعی با نام‌های رفتاری (behavioral)، کلامی (Verbal) و وجودی (existential) معرفی می‌کند.

۴-۱- پیشینه تحقیق

دربارهٔ سبک غزلیات انوری، به صورت پراکنده در ضمن پژوهش‌هایی که دربارهٔ غزل به نگارش در آمده‌است، اشاراتی شده‌است. از جمله سیروس شمیسا در کتاب *سیر غزل در شعر فارسی*، به زبان و مضمون غزل انوری اشاره داشته‌اند. محمد حسین کرمی و محمد مرادی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی سیمای معشوق در غزلیات انوری» (۱۳۸۹) به مشخصات ظاهری و خصایل اخلاقی معشوق انوری پرداخته‌اند. اما تاکنون مقاله‌ای که به جامعه‌شناسی غزلیات انوری با رویکرد زبانشناسی نقش‌گرا پرداخته باشد، منتشر نشده‌است. در این زمینهٔ غزلیات سعدی نیز، تنها در سال‌های اخیر طاهره ایشانی و نرگس نظیف در مقالهٔ «بررسی و تحلیل سبک‌شناختی فعل در غزلیات تعلیمی سعدی با رویکرد زبان‌شناسی نقشگرا» (۱۳۹۴) و همچنین پروین‌دخت مشهور و محمد فقیری در مقالهٔ «بررسی انواع فرایندهای نقش اندیشگانی در غزلیات سعدی» (۱۳۹۴) بسامد هر یک از فرآیندهای فعلی را در آن بررسی کرده‌اند. لیکن ایشانی و نظیف منحصراً غزلیات تعلیمی را مد نظر داشته‌اند و به ذکر انواع کاربرد فرآیند رابطه‌ای که بیشترین بسامد را در این نوع غزلیات دارد، بسنده کرده‌اند. مشهور و فقیری نیز تنها به استخراج بسامدها اکتفا کرده‌اند و آن را در بافت موقعیتی کلام سعدی یا در مقایسه با شاعری دیگر نسنجیده‌اند، تحقیق حاضر با هدف مقایسهٔ لایه‌های ایدئولوژی غزلیات انوری و سعدی، با پرداختن به بافت موقعیتی (گستره، متن، منش) و نقش بینافردی زبان (وجه و شخص) هر دو شاعر، در صدد تکمیل تحقیقات پیشین است.

۲- بحث و بررسی

همان طور که در مقدمه به آن اشاره شد، قالب غزل یک ژانر ادبی برای بیان احساسات و عواطف فردی است. لیکن محتوای این قالب متناسب با تحولات هر عصر، دگرگون شده‌است. با توجه به فاصلهٔ صد ساله انوری و سعدی بی‌شک تغییرات سیاسی و اجتماعی گسترده‌ای در ایران رخ داده که بافت های موقعیتی غزلیات این دو را متأثر ساخته و نظام‌های معنایی آن را متحول کرده‌است. در تحقیق حاضر، برای نشان دادن تفاوت تجربه‌های زیستی انوری و سعدی، ۱۰۰ غزل آغازین دیوان هر یک برگزیده شد و بسامد فرآیندهای فعلی آن استخراج گردید.

انواع فرایندهای فعلی	کاربرد فرایندهای فعلی در غزلیات انوری	کاربرد فرایندهای فعلی در غزلیات سعدی
فرایند رفتاری	۱۴۰ فعل برابر با ۱۰/۵۹	۳۰۹ فعل برابر با ۱۳/۰۶
فرایند وجودی	۲۰۵ فعل برابر با ۱۵/۵۱	۲۱۶ فعل برابر با ۹/۱۳
فرایند رابطه‌ای	۳۰۵ فعل برابر با ۲۳	۷۵۸ فعل برابر با ۳۲/۰۵
فرایند مادی	۲۸۷ فعل برابر با ۲۱/۰۴	۴۵۱ فعل برابر با ۱۹/۰۶
فرایند ذهنی	۳۰۴ فعل برابر با ۲۳	۴۶۷ فعل برابر با ۱۹/۵۳
فرایند کلامی	۸۹ فعل برابر با ۶/۷۳	۱۶۹ فعل برابر با ۷/۱۴
مجموع افعال در ۱۰۰ غزل	۱۳۲۱ فعل	۲۳۶۵ فعل

جدول ۱: کاربرد انواع فرآیند های فعلی در غزلیات انوری و سعدی

این آمار نشان می‌دهد که به استثنای فرایند کلامی، میزان استفاده هر دو شاعر از فرایندهای مختلف، بخصوص در فرآیند رابطه‌ای تفاوت قابل ملاحظه‌ای دارد. انوری از فرآیند وجودی، مادی و ذهنی بیش از سعدی استفاده کرده‌است و سعدی از فرایند رابطه‌ای با اختلاف زیاد (تقریباً ۱۰ در صد) بیشتر از انوری بهره برده‌است. در ادامه نوع کاربرد فرآیندهای فعلی دو شاعر با یکدیگر سنجیده می‌شود.

۱-۲- فرآیند مادی

فرآیند مادی از نوع کنش است؛ یعنی کسی یا چیزی، کاری را انجام می‌دهد. مانند افعالِ پختن، ساختن، کوبیدن(Halliday, 2004: 103-104). در فرآیند مادی با دو اصطلاح «کنشگر» (actor) و «کنش‌پذیر» (goal) مواجه هستیم.

در غزلیات انوری سه کنشگر اصلی عاشق، معشوق، عشق وجود دارد که هر کدام عامل وقوع مجموعه‌ای از رخدادها هستند. کنش‌هایی که توسط عاشق (شاعر) یا اجزای بدن وی انجام می‌شود:

دلی در پای تو **کشتیم** بدان بوی — که عهدت همچو عشقم پایدار است (انوری، ۱۳۶۴: ۴۷۱)

ای **دل منه** از میان برون پایی — هر چند که یار بر کنار است (همان:۴۷۳)

از دیگر کنش‌گران غزلیات انوری، معشوق یا یکی از اجزای بدن وی و کنش‌پذیر آن عاشق است. از جمله کنش‌های معشوق می‌توان به آتش کشیدن خرمن وجود عاشق، به کام دشمن کردن عاشق، سر زلف خود بریدن معشوق و به حسرت گذاشتن عاشق، جان عاشق را ربودن و در آرزوی وصال کشتن او و غیره اشاره کرد که در دنیای سراسر عشق انوری اتفاق می‌افتد:

بسا خرمن که **آتش در زنی** باش — هنوزت‌آب شوخی زیرکاه است (همان: ۴۷۷)

جان **ببردی** دل **ربودی** غم **فزودی** باک نیست — باش‌تافرداکه‌گیرم‌در قیامت‌دامنت(همان: ۴۸۲)

دل و جانم به لابه **بستاند** — پس بدرد فراق **بسپارد** (همان: ۴۸۶)

در مواردی نیز رخدادهایی توسط هجران و وصال، غم و شادی اتفاق می‌افتد که نتیجهٔ عشق و متعلقات آن است و کنش‌پذیر آن عاشق و اعضای وجود وی است:

جان و جگرم بسوخت هجران — خود عادت دل نه زین شمار است (همان: ۴۷۴)

هجران سیه گر توام کشت — آن نیز هم از سپید کاریست (همان: ۴۷۸)

کم از یکدم زدن ما را اگر در دیده خواب آید — **غم‌عشقت‌بجنباند**بگوش‌اندرجرس‌مارا (همان:۴۶۶)

در مواردی نیز عواملی چون باد و قضای الهی کنش‌گر وقایع عاشقانه می‌شوند:

آری به اختیار دل انوری نبود — دست **قضا ببست** در اختیار ما (همان: ۴۶۸)

بوی تو **باد** ار شبی **برد** به طوافی جملـهٔ عـشـاق را ز خـاک **بـرآرد** (همان: ۴۵۸)

بنابراین، به طور کلی می‌توان گفت بیشتر کنشگرهای غزلیات انوری چه از نوع جاندار همانند عاشق، معشوق، و چه از نوع تشخص‌بخشی مانند هجران و وصال، قضا و قدر و عناصر طبیعی (باد و نسیم و...) کنش‌هایی را انجام می‌دهند، رابطهٔ مستقیمی با دنیای عاشقانه دارد و محدود به تجربهٔ عشق و رابطهٔ عاشق و معشوق می‌شود. لذا کاربرد جامعه‌شناسی فرآیند مادی در غزلیات انوری، چیزی جز ترسیم دنیایی منحصر به عاشق و معشوق، تسلیم عاشق در برابر معشوق و پذیرش هرگونه خواری و حقارت از جانب او نیست.

در مقایسه با انوری، کنشگران غزلیات سعدی به مراتب گسترده‌ترند. علاوه بر عاشق و معشوق، یاران و همراهان آنان، باد صبا، فراش خزان، شب، صید، ساقی، عابد و پارسا، پیر، عمر، صبر، دل، دین، نظر، زلف، هجران، وصال، قضا و قدر، مرگ و غیره همه عامل وقوع و انجام رخدادهایی هستند که در دنیای تجربه و خیال سعدی رخ می‌دهد:

زاندازه بیرون تشنه‌ام، **ساقی بیار** آن آب را اول من مرا **سیراب کن** وآن گه بده اصحاب را
(سعدی، ۱۳۸۵: ۵۲۸/۸)

خیـال در همـــه عالم **برفـت** و **باز آمد** که از حضور تو خوشتر ندید جایی‌را(همان: ۵۳۶/۲۳)

رفتیـم اگـر مـلول شدی از نـشست مـا فرمای خدمتی که برایـد ز دست ما (همان: ۲۵/ ۵۳۶)

علاوه بر این، سعدی تنها به کنش‌های عاشقانه کنشگران بسنده نمی‌کند و جنبهٔ تعلیم و تربیت در عشق‌ورزی را نیز مدنظر قرار می‌دهد، مواردی چون ترک تعلقات در طریق عشق، تحمل جور و جفای معشوق، تواضع و فروتنی در مقابل معشوق، وفاداری به عهد و پیمان را بیان می‌کند:

غیـرتـم آیـد شـکایـت تـو بـــه هـر کس درد احـبـا **نمی‌بـرم** بـــه اطبـا (همان: ۲/ ۵۲۲)

آرزو می‌کنـدم شمـع صفـت پیش وجودت که سراپای **بسوزند** من بی‌سرو پـا را (همان: ۶/ ۵۲۴)

بازآ و جان شیرین از من ستـان بـه خدمت دیگر چه برگ باشـد درویش بینـوا را (همان: ۷/ ۵۲۴)

سعدی قلم به سختی رفته است و نیکبختی پس هـرچه **پیشت‌آید**گردن بنه قضا را (همان: ۷/ ۵۲۵)

گاهی نیز سعدی به جای بیان مستقیم رخدادهای عاشقانه، آن را به وسیلهٔ فرآیند مادی در قالب تمثیل بیان می‌کند. این نوع کاربرد فرآیند مادی، می‌تواند دلالت بر حوزهٔ وسیع علم و دانش سعدی در زمینهٔ حکمت ، اخلاق، تصوف، تربیت، عشق، زهد، دیانت و تقوی داشته باشد. زیرا وی برای بیان هر مفهومی که به سادگی قابل شرح نیست و یا ارائه آن به صورت گزاره خبری جنبه اثربخشی و هنری چندانی ندارد، به وسیلهٔ تمثیل آن را عینی‌سازی می‌کند:

منـه به جـان تـــو بـــار فـــراق بـر دل ریش کهپشه‌ای **نبرد** سنـگ آسیـایی را (سعدی، ۱۳۸۵: ۲۳)

جـرمی نـکرده‌ام که عـقوبـت کنـد ولیـک مردم به شرع **مـی‌نکشد** تـرک مست را (همـان:۲۲)

به طور کلی، مقایسه کاربرد فرایند مادی در غزلیات انوری و سعدی با گسترهٔ متن، منش متن، و شیوهٔ متن نشان می‌دهد که گسترهٔ متن غزلیات انوری محصور در داد و ستدهای عاشقانه است و چون مشارکان در فرآیند مادی، عموماً عاشق و معشوقند؛ وجه فعل غالباً یا اول شخص است که به عاشق (شاعر) بر می‌گردد یا دوم شخص و سوم شخص مفرد است که به معشوق برمی‌گردد. اما در غزلیات سعدی گسترهٔ متن فقط به بیان رخدادهایی عاشقانه محدود نمی‌شود و شاعر در ضمن کنش‌گری‌های عاشق و معشوق به بیان آموزه‌ای اخلاقی می‌پردازد. در ارتباط فرآیند مادی با نقش بینافردی زبان، سعدی از صیغه دوم شخص مخاطب مانند باز آ، ستان، بیار، مرو، بزن و غیره بیشتر استفاده کرده‌است. این کاربرد بیانگر این است که وی برخلاف انوری، فقط به بیان کنش‌های عاشقانه، بسنده نمی‌کند، بلکه وی کنش‌هایی را که انتظار دارد معشوق انجام دهد؛ مانند بازآمدن از سفر، آوردن می، ترک عاشق نکردن و غیره، ذکر می‌کند. بنابراین، در غزلیات سعدی عاشق فقط کنش پذیر

نیست که تسلیم محض معشوق زمینی باشد. از طرف دیگر معشوق در شعر سعدی همیشه زمینی نیست و جنبهٔ ماورایی و فرازمینی نیز پیدا می‌کند که این وضعیت بیشتر در غزلیات تعلیمی و عرفانی سعدی قابل مشاهده‌است.

۲-۲- کاربرد فرآیند ذهنی

فرآیندی است که بیانگر احساس، اندیشه و ادراک فرد می‌باشد. این فرآیند در افعالی همانندِ دوست داشتن، درک‌کردن، دیدن، فهمیدن و غیره نمود پیدا می‌کند. در فرآیند ذهنی، دو شرکت کننده نقش دارند: «مدرک» (sensor) و «پدیده» (phenomenon)؛ مدرک، موجود با شعوری است که امری را درک می‌کند، احساس می‌کند یا دربارهٔ آن می‌اندیشد و عنصری که مورد احساس، درک و اندیشه قرار می‌گیرد، پدیده نام دارد (Halliday, 2004: 106-112).

محور اصلی کاربرد فرآیندهای ذهنی انوری، اندیشیدن به عشق و عوالم عشق است. در این دنیای ذهنی عاشق (مُدرک) همواره دربارهٔ پدیده‌هایی چون چیستی عشق و بزرگداشت آن، وصال و فراق معشوق، تمناهای عاشق از معشوق، رفتار و بی‌توجهی معشوق، جستجوی معشوق، قابل توصیف نبودن معشوق و غیره می‌اندیشد:

قدر چو تویی زمین چه **داند** کان قدربه آسمان دریغ است (انوری،۱۳۶۴: ۴۷۵)

در کار تو ز دست زمانه غمی شدم ای چون زمانه بد، **نظری کن** به کار ما (همان:۴۶۸)

یار ما را به هیچ **بر نگرفت** وآنچه گفتیم هیچ در نگرفت (همان:۴۸۱)

دلبر هنوز ما را **از خود نمی‌شمارد** با او چه کرد **شاید**، با او که‌گفت **یارد** (همان:۴۸۶)

همچنین عاشق به قیاس و سنجش ظاهر و رفتار معشوق خود در مقایسه با زیبارویان دیگر و یا در برابر خود می‌پردازد:

ای کرده خجل بتان چین را **بازار شکسته** حور عین را (انوری، ۱۳۶۴ :۴۶۷)

این از تو مرا **بدیع نمود** من روز **همی شمردم** این را (همان:۴۶۷)

بر دارد ار **بخواهد** زلف‌ورخش‌به‌یک ره ترتیب کفروایمان، آیین کیش‌ومذهب (همان: ۴۶۹)

گاه نیز شاعر به ناپایداری دنیا و غیر قابل پیش بینی بودن آینده می‌اندیشد:

بدیدم جهان را نوایی ندارد جهان در جهان آشنایی ندارد (همان: ۴۸۸)

نتوان دانست، هر شب از غم آبستن صد هزار کار است (همان: ۴۷۴)

وعده را بر در مزن چندین به عذر زندگانی را **نگر** چون می‌پرد (همان: ۴۸۴)

با آن که بسامد فرآیند ذهنی در غزلیات انوری بیشتر از سعدی است اما تنوع کاربرد آن در غزلیات سعدی گسترده‌تر است. سعدی نیز همچون انوری به ویژگی‌های عشق و به توانایی‌ها، احساسات، آرزوها، تمنیات و اختیارات عاشق می‌اندیشد و رفتار و زیبایی معشوق خود را با دیگر زیبارویان می‌سنجد. لیکن سعدی به جای بیان مستقیم عواطف خویش، از تمثیل و استعاره، کنایه و دیگر صناعات ادبی استفاده می‌کند که در بردارندهٔ بار ایدئولوژیک در زبان سعدی هستند. بنابراین، می‌توان گفت سعدی در لایه‌های پنهان روایت خود از عشق با افعال ذهنی چون ندانستن، تحمل نکردن، معاف داشتن، تقرب‌خواستن، غم‌خوردن، پنداشتن و غیره، جامعهٔ عصرش را مورد انتقاد قرار داده‌است. جامعه‌ای که سست‌عهدی، بی‌خبری، عدم مسئولیت‌پذیری، ظلم و ستمگری و غیره در آن بیداد می‌کند:

قیمت عشق **نداند**، قدم صدق ندارد　　سست‌عهدی‌که **تحمل نکند** بارجفا را (سعدی، ۱۳۸۵ :۶/ ۵۲۳)

من از تو پیش که‌نالم که در شریعت عشق　　**معاف** دوست **بدارند** قتل عمدا را (همان: ۵/ ۵۲۳)

قرب **خواهی** گردن از طاعت مپیچ　　جامگی‌خواهی سر از خدمت متاب (همان:۲۷/ ۵۳۷)

هر که باز آید ز در **پندارم** اوست　　تشنه مسکین آب **پندارد** سراب (همان: ۲۹/ ۵۳۸)

همچنین، گسترش تعالیم عارفانه در قرن هفت و هشت، سبب شده‌است که سعدی به عشق از منظری فراتر بیندیشد و آن را ضرورتی برای تمام آدمیان بداند. این نگرش عشق را از انحصار تمایلات شخصی بیرون می‌آورد. از این روی، سعدی نظرکردن به جمال زیبارویان را از تجلیات جمالی حضرت حق تعالی می‌داند که بایست از آن بهره برد:

به جای سرو بلند ایستاده بر لب جوی　　چرا **نظر نکنی** یارسرو بالا را (سعدی،۱۳۸۵: ۴/ ۵۲۳)

چشم‌کوته‌نظران بر ورق صورت خوبان　　خط **همی‌بیند** وعارف‌قلم‌صنع‌خدا را (همان:۶/ ۵۲۳)

روحیه موعظه‌گر و اخلاقگرای سعدی، سبب شده‌است که او حتی عشق را نسخه‌ای برای درمان معضلات اجتماعی بداند. بنابراین، زندگی بدون معشوق را ناپسند می‌پندارد و معتقد است، آدمی بدون یار همنفس همچون ماهیی است که از آب بیرون افتاده‌است. وی به مخاطبان خود سفارش می‌کند، فرصت محدود زندگی را غنیمت بشمارند و از مظاهر لذت و زیبایی این جهان بهره ببرند. همچنین، وی یادآور می‌شود که هیچ آسایشی بدون تحمل رنج حاصل نمی‌شود. لذا در راه عشق نیز باید صبور بود و از عافیت‌طلبی پرهیز کرد:

من بی تو زندگانی خود را **نمی‌پسندم**　　که آسایشی نباشد بی‌دوستان بقا را (همان: ۷/ ۵۲۴)

مقداریار همنفس‌چون من **نداند** هیچ کس　　ماهی‌که در خشک اوفتد قیمت بداند آب را (همان،۸/ ۵۲۴)

چو**نمی‌توان**صبوری‌ستمت‌کشم ضروری　　مگر آدمی نباشد که **برنجد** از عتیبت (همان ۵۴۰/۳۳)

بنابراین، مقایسهٔ فرایند ذهنی غزلیات انوری و سعدی با درنظر گرفتن نقش متنی زبان (یعنی پیوند نقش اندیشگانی با بافت متن) نشان می‌دهد که احساسات و اندیشه انوری حول محور ماهیت عشق می‌چرخد. همچنین، وجه بینافردی این فرآیند در غزلیات انوری بیشتر اول شخص (عاشق) و سوم شخص(معشوق) است. بنابراین، غالباً احساسات شخصی عاشق/ شاعر و کنش‌ها و خصایل رفتاری معشوق بیان می‌شود. در غزلیات سعدی فرآیندهای ذهنی که خطاب عام دارند مانند خواهی، نمی‌توان، نبیند، نظر نکنی، بیشتر است؛ زیرا وی تنها به بیان احساسات و عواطف شخصی خویش بسنده نمی‌کند و عشق را وسیله‌ای برای بیان انتقادات اجتماعی خویش می‌داند. این مسئله تا حد زیادی می‌تواند متأثر از شرایط اجتماعی و سیاسی عصر سعدی باشد. انقراض خوارزمشاهیان و خلافت بغداد، سقوط اتابکان، قحطی اسکندریه و دمشق، قتل و غارت‌های پی در پی در شیراز و غیره حوادثی است که نتیجه‌اش سبب ایجاد حس نوع‌پرستی، تنبه و نصیحت امراء و همدردی با رعایا و اصلاح طبقات مردم در اندیشه سعدی شده‌است (احسان معتقد، ۱۳۲۶: ۸-۹). لیکن ممکن است غلبهٔ اقوام بیگانه بر ایران که می‌تواند موجب عدم آزادی بیان هنرمندان شده باشد و نیز گرایش به فنی‌نویسی در سدهٔ هفتم، عواملی برای استفاده سعدی از تمثیل، استعاره و کنایه در ژانر عاشقانهٔ غزل باشند که دلالت‌های ضمنی و بار ایدئولوژیک کلام وی را افزایش داده‌است.

۳-۲- فرآیند کلامی

در فرآیند کلامی، عنصر فعلی فرآیند از نوع «گفتن» است (Halliday, 2004: 128). فرآیند کلامی همان گونه که از نامش پیداست، عبارت از هر نوع کنشی است که از نوع گفتن باشد؛ افعالی چون گفتن، توضیح دادن، پرسیدن و دستور دادن، دارای فرآیند کلامی‌اند (ibid,445). هر فرآیند کلامی با شرکت «گوینده» (sayer)، «مخاطب» (receiver) و «گفته» (quote) شکل می‌گیرد (Halliday and Hassan, 1989: 129-130).

در غزلیات انوری، عاشق، معشوق، حاسدان و گاهی نیز عقل و دل روایتگر هستند. عاشق به عنوان راوی اول شخص، معشوق، نفس، دل و عقل خود را مورد خطاب قرار می‌دهد یا به گفتگو با آن‌ها می‌پردازد. موضوع و مضمون «گفتهٔ» عاشق غالباً شرح حال خویشتن است که گرفتار عشق شده‌است و یا گلایه و شکایت از محبوب:

رخ گر به خون شویم همی، آب از جگر جویم همی — ور حال خود **گویم‌همی**، یادی بود کارم تو را (انوری،۱۳۶۴: ۴۶۶)

چه وفا؟ این چه ژاژ **می گویم**؟ — که ازو حسن را چه آزار است (همان: ۴۷۳)

گاهی عاشق، خاطرهٔ گفتگوی رو در روی خود با معشوق (زاویه دید نمایشی) را روایت می‌کند:

ترسان ترسان به طنز **گفتم** — آن مایه ناز و دلبری را (همان: ۴۶۴)

کز بهر خدایی را کرایی — **گفتا** به خدا که انوری را (همان: ۴۶۴)

چو **گویم** بوسه‌ای گویی که فردا — که را فردای گیتی در شمار است (همان: ۴۶۸)

در مواردی نیز معشوق با زاویه دید دوم شخص، عاشق را سرزنش می‌کند و یا به جمال خویش می‌نازد:

دشنام دهی هر نفسم، کانوری از ماست — من بنده‌ای مخرقه هرچند محال است (همان:۴۷۹)

گویی از نیکویی رخ چو مهم — در رخ آسمان نمی‌گنجد (همان: ۴۸۳)

گاهی نیز عقل، دل، هجران و غیره روایتگر و عاشق روایت‌شنو است:

هرچه‌دل‌باخویشتن‌صورت‌کند زان زلف و چشم — عقل دوراندیش **گوید** کان مثالی دیگر است (همان: ۴۷۴)

دل **گفت** که بر در قبولش — هر چان نرود بدست جان است (همان: ۴۷۶)

دیگر مشارکان فرآیند کلامی در غزلیات انوری، حاسدان و منکران عشق (زاویه دید سوم شخص مفرد و جمع) هستند که شاعر/ عاشق را از عشق برحذر می‌دارند:

خصم چنین **گویدم** که عاشق زاری — خیره‌چه‌لعب‌الخجل‌کنم‌که‌چنان است(انوری،۱۳۶۴ :۴۷۶)

مرا **گویند** راه عشق مسپر — من وسوادی عشق این ترهاتست (همان: ۴۷۰)

می‌توان گفت با آنکه در فرایندهای کلامی امکان حضور گفتمان‌های دیگر نمود بیشتری پیدا می‌کند، در غزلیات انوری تمام راویان و روایت‌شنوها حول محور عشق و رابطهٔ عاشق و معشوق سخن‌می‌گویند لیکن در غزلیات سعدی گویندگان، مخاطبان و گفته‌ها گسترده‌تر است. در غزلیات سعدی علاوه بر عاشق، معشوق، ملامتگویان، عقل و دل که در اشعار انوری حضور دارند، دوستان عاشق، نصیحتگران، بلبل، روزگار، بزرگان، طبیبان، پرندگان نیز سخن می‌گویند و هر یک از آنها گفتمان خاصی را نمایندگی می‌کنند:

چشم گریان مرا حال **بگفتم** به طبیب — **گفت** یکبار ببوس آن دهن خندان را (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۹ / ۵۳۳)

برادران و بزرگان **ملامتم مکنید** — که اختیار من از دست رفت و تیر از شست (همان: ۴۵/ ۵۴۶)

عقل **می‌گوید** که این رمز از کجاست — کین جماعت را نشانی دیگر است (همان:۷۶/ ۵۶۳)

گاه شاعر/ عاشق با معشوق صحبت می‌کند و از بیداد او شکوه می‌کند و گاه روی سخن او با دل است که او را گرفتار عشق کرده‌است. گاه با طبیب هم سخن می‌شود و گاه از باد صبا دربارهٔ تصمیم معشوق می‌پرسد. دیگر راویان سخن شاعر، ملامتگران هستند که موجب آزار وی می‌باشند. همچنین، در موارد بسیاری نیز شاعر به گفتگویی ذهنی با خود یا روایت‌شنوهای دیگر از سختی‌ها و مصائب راه عشق سخن می‌گوید:

نگفتمت که به یغما رود دلت سعدی　　چو دل به عشق دهی دلبران یغما را (همان:۴/ ۵۲۳)

ای که **گفتی** دیده از دیدار بت‌رویان بدوز　　هرچه **گویی** چاره دانم کرد جز تقدیر را (همان: ۱۰/ ۵۲۷)

دعات گفتم و **دشنام** اگر**دهی** سهل است　　که با شکردهنان خوش بود سوال‌وجواب (همان: ۲۸/ ۵۳۸)

چشمش به کرشمه **گفت** با من　　در نرگس مست من چو آهوست (همان: ۹۷/ ۵۷۴)

در این نوع فرآیند نیز سعدی جنبهٔ نصیحتگری را فرو نگذاشته است. سعدی یا از زبان بزرگان دربارهٔ سلوک عاشقی سخن می‌گوید و یا در قالب تمثیل نکته‌ای اخلاقی به خواننده می‌آموزد:

برادران‌طریقت **نصیحتم مکنید**　　که توبه در ره عشق آبگینه بر سنگ است (سعدی، ۱۳۸۵: ۷۸/ ۵۶۲)

سخن بیرون **مگوی** ازعشق سعدی　　سخن‌عشق‌است و دیگر قیل‌و قال است (همان:۸۰/ ۵۶۵)

هزار دشمن اگر بر سرند سعدی را　　به دوستی که **نگوید** بجز حکایت دوست (همان: ۵۷۵/۹۸)

در مواردی نیز سعدی از افسانه شدنش در عشق یاد می‌کند و اینکه قادر نیست دست از عشق‌ورزی بردارد:

گر سرم می‌رود از عهد تو سر باز نپیچم　　تا **بگویند** پس از من که بسر برد وفا را (همان: ۶/ ۵۲۳)

دیده از دیدارخوبان برگرفتن مشکل است　　هرکه‌مارا این**نصیحت‌می‌کند**بی‌حاصل‌است(همان:۷۹/ ۵۶۴)

بررسی این فرایند در هر دو شاعر نشان می‌دهد که آنها در گفتگو با معشوق از افعال گویی (زاویه دید دوم‌شخص) و گفتم (زاویه دید اول‌شخص) زیاد استفاده کرده‌اند. این کاربرد می‌تواند دلیلی بر نزدیکی فاصلهٔ اجتماعی عاشق و معشوق (همان زمینی و از جنس انسان بودن معشوق) باشد و بیانگر صمیمیت بین آنهاست. لیکن گویندگان غزلیات انوری بیشتر مطالبات عاشقانه خویش را بیان می‌کنند، ولی در غزلیات سعدی راه و رسم عشق‌ورزی نیز از زبان عاشق یا بزرگان و نصیحت‌گران یاد می‌شود و یا عاشق به استدلال در برابر ملامتگران می‌پردازد که وی را از عشق برحذر می‌دارند.

۴-۲- فرآیند رفتاری

فرآیندهای رفتاری بین فرآیندهای مادی و ذهنی قرار دارند که به رفتارهای روانی و زیستی یا فیزیولوژیک انسان اشاره دارد (Halliday and Hasan,1989: 128). افعالی همانند نگاه‌کردن، گریه‌کردن، لبخندزدن، نفس‌کشیدن، آواز خواندن، نشستن و .... در برمی‌گیرد. این فرآیند دارای یک مشارک به نام «رفتارگر» (behaver) است (Halliday, 2004: 248).

رفتارگرهای اصلی غزلیات انوری عاشق و معشوق هستند و عشق عامل بروز رفتارهای بیولوژیک آنهاست، عشق است. بی‌خواب شدن از عشق، صبور بودن، تحمل رنج عشق، گریستن در فراق محبوب و غیره، مجموعهٔ رفتارهایی است که رفتارگر آن عاشق است:

هر شب زبر شام همی تا به سحرگه　　**رخساره‌کنم‌سرخ** زخون جگر او را (انوری،۱۳۶۴: ۴۷۸)

کرد ز جان و جهان **ملول** ز جورم　　با همه بیداد و جور جان جهان است (همان،۴۷۶)

رفتارهایی چون نازکردن، خوارکردن عاشق، بی‌وفایی‌کردن به عاشق، بی‌اعتنایی به عاشق و غیره رفتارهایی است که از جانب معشوق انجام می‌شود:

یـار گـلـرخ چـو مـرا **بـار نـداد** گل عمـــرم همـه از بـار بـریـخت (همان: ۴۷۰)

چـنـدان کـه **رسانیـد بلاهـا** بـه سر من یارب مرسان هیچ بلایی به سر او را(همان:۴۶۷)

جرمی‌ندارم‌بیش‌ازاین کزجان وفا دارم‌تو را ور قصد آزارم‌کنی‌هرگز**نیازارم** تو را (همان:۴۶۶)

همچنین، مطالبات رفتاری که عاشق از معشوق دارد؛ مثلاً تیمار عاشق را خوردن، بیگانگی نکردن با عاشق، در آغوش گرفتن معشوق از دیگر کارکردهای فرآیند رفتاری در غزلیات انوری است:

آب رخان من بـسر، دل رفـت جانم را مبر **تیمـار** کارم را **بخور** کز جان خریدارم تـرا (همان:۴۶۶)

ما را نگویی ای جان که آخر به چه جنایت **بیـگانـگی گرفتی** بـا یـار دوست دارت (همان: ۴۶۹)

گـــر بـخت در بـگیـــرد، ور عمر پای دارد یکبـار دیـگر ای جـان **گیریـم در کنارت** (همان: ۴۶۹)

از دیدگاه انوری اعضای بدن عاشق و معشوق مانند دل، گوش، چشم نیز رفتارهایی انسانی دارند:

دل بـــدان یـــار دلاویـــز آمـیـخـت فتنـه ایـن اسـت کـه ایـن بـار **انـگیـخت** (همان: ۴۶۹)

صـــبـر درمـانـده بـدسـت دل مـن رخـت بـــر سـر، بـــه تـــک پـای **گـریـخت** (همان)

دی بـه بـوی دل بـرفـتـم بـه بـبـرش چشـمـم از اشـک بـسـی **رنـگ آمـیـخت** (همان)

بنابراین، محدود شدن فرآیندهای رفتاری غزلیات انوری به دو رفتارگر اصلی عاشق و معشوق، امکان بازنمایی فضاهای رفتاری گسترده‌تر و در سطح کلانِ جامعه سلب کرده‌است و دیگر رفتارهای اجتماعی- زیستی که خارج از رابطهٔ عاشقانه شکل می‌گیرد، نمود چندانی در غزلیات انوری ندارد. اما در غزلیات سعدی، علاوه بر رفتارهای زیستی عاشق و معشوق، اعضای بدن آنها مانند عقل، دل، جان، زلف، لب و غیره به شکلی گسترده‌تر از غزلیات انوری خصایلی انسانی از خود نشان می‌دهند:

همچنـان شـکـر عـشـق مـی‌گـویـم که گَرَم **دل بسوخت** جان بگداخت(سعدی، ۱۳۸۵: ۳۴/ ۵۴۰)

خدنگ فتنه از هرسو نهان انداختن تا کی **سپرانداخت** عقل از دست ناوکهای خونریزت(همان:۴۳/ ۵۴۴)

صبـر **قفا خـورد** و بـــه راهـی **گریـخت** عـقـل بـلا دیـــد و بـه کـنـجـی **نـشست** (همان:۴۴/ ۵۴۶)

همچنین، درصد تشبیه رفتار عاشق و معشوق به مواردی چون رباب، چنگ، پرنده، صید، چراغ و غیره به مراتب بیشتر از انوری است:

اگر چراغ **بـمیرد** صـبا چه غم دارد وگر بریزد کتان چه غم خورد مـهتاب (همان:۲۸/ ۵۳۸)

سعدیا گر در بـرش خواهی چو چنـگ **گـوشمـالت خورد** بـاید چـون رباب (همان:۳۰/ ۵۳۹)

در بسیاری از موارد رفتارگر غزلیات سعدی، خطاب عام دارد و در قالب تمثیل مخاطب خود را نسبت به خصلت‌های رفتاری پسندیده و مذمت شده آگاه می‌کند:

سلطان که **خشم گیرد** بر بندگان حضرت حکمش رسد ولیکن حدی بود وفا را (همان:۷/ ۵۲۴)

قـرب خـواهی **گـردن از طاعت مپیـچ** جامگی‌خواهی **سر از خدمت متاب** (همان:۲۷/ ۵۳۷)

می‌توان گفت در غزلیات انوری به خاطر انسجام موضوعی و پیوند عمودی استوار بین ابیات، رفتارگران معمولاً عاشق و معشوقند که عکس العمل‌های رفتاریشان وابسته به عشق است. لیکن در غزلیات سعدی، به دلیل گستردگی مضمون، پیوند عمودی بین ابیات وجود ندارد. لذا علاوه بر عاشق و معشوق، رفتارگر آن می‌تواند طیف وسیعی از فاعلان اجتماعی را تشکیل دهد مانند سرباز، خدمتکار، عابد، طالب و غیره. از این روی، دایرهٔ رفتارها به کل روابط اجتماعی انسان عصر شاعر برمی‌گردد. «سعدی در غزلیات خود، ناآگاهانه و به طرز طبیعی، رفتار و کردار فردی شیرازی را که در سنین و اوضاع و احوال متفاوت روزگار، در محیط اجتماعی فارس و شیراز و با آداب و رسوم و نگرش‌های عامهٔ مردم

این دیار بزرگ شده است، به نمایش می‌گذارد و زلال فرهنگ خانوادگی و شهری خود را در روابط اجتماعی و عاشقانه‌ای که در سخنش در جریان است، نشان می‌دهد» (رستگار فسایی، ۱۳۸۳: ۶۴).

۵-۲- فرآیند رابطه‌ای

فرآیندی است که اشاره بر چگونه بودن چیزی و یا کسی دارد؛ مانند بودن، شدن، گشتن و غیره. از نظر هلیدی، فرایندهای رابطه‌ای دو گونه‌اند: الف). حالت وصفی (اسنادی) (attributive mode): در چنین حالتی، یک ویژگی(attribute) به موجودی نسبت داده می‌شود (Halliday,2004: 113-114). مثل مریم باهوش است. در این فرایند (رابطه‌ای) از چگونگی اشیاء و پدیده‌ها و نیز از روابط بین آن‌ها سخن گفته می‌شود و با اصطلاحاتی چون «شناسا» (identifier) و «شناخته» (identified)، «حامل» (carrier) و «ویژگی» روبه‌رو هستیم. ب) حالت شناسایی (هویتی) (identifying mode): در این حالت، هویتی به موجودی نسبت داده می‌شود یعنی رابطه‌ای که در آن یک عنصر، معرف هویت عنصر دیگری است (ibid).

انوری از این فرآیند غالباً برای وصف معشوق یا توصیف حالات عاشقانه بهره گرفته‌است. شاعر با استفاده از افعال اسنادی به توصیف زلف و خط و خال معشوق و یا خصایل اخلاقی معشوق می‌پردازد:

دامی **است** چین زلفش عقل اندرو مقید جزعیست چشم شوخش سحر اندرو مرکب (انوری، ۱۳۶۴: ۴۶۹)

همچنین شاعر به وصف حالت‌هایی که به خاطر وجود عشق در وی ایجاد شده است، می‌پردازد:

بازماندم‌درغم‌تیمار اوتدبیر **چیست** بازگشتم عاجز اندر کار او تدبیر **چیست**

(همان:۴۷۷)

و در مواردی نیز دیده را به عنوان عامل عشق و دل را به عنوان معمول عشق معرفی می‌کند:

چون بره عشق بود دیده مرا رهنمون حلیه صبر دلم گشت به صد پاره **چیست**

(همان:۴۷۸)

اما بسامد و انواع کاربرد فرایند رابطه‌ای در غزلیات سعدی بیشتر از انوری است. سعدی، با استفاده از افعال اسنادی به توصیف زیبایی، جوانی، خشم و سایر ویژگی‌های معشوق می‌پردازد. همچنین، وضعیت عاشق را که معمولاً در حالت فراق، اندوه، وفاداری، تسلیم، گرفتار عشق شدن و غیره قرار دارد، توصیف می‌کند:

کهن **شود** همه کس را به روزگار ارادت مگر مرا که همان عشق اول **است** و زیادت (سعدی، ۱۳۸۵ :۳۸/ ۵۴۲)

بی‌تو حرام **است** به خلوت نشست حیف **بود** در به چنین روی بست (همان:۴۴/ ۵۴۵)

علاوه براین، در غزلیات سعدی، شب هجران، بزم عاشقانه، کوی محبوب، توصیف طبیعت و غیره نیز با بهره از فرآیند رابطه‌ای توصیف می‌شوند:

شب فراق نخواهم دواج دیبا را که شب دراز **بود** خوابگاه تنها را (همان:۵/ ۵۲۳)

امشب‌که بزم‌عارفان از شمع رویت روشن **است** آهسته‌تا **نبود**خبررندان شاهد باز را (همان:۱۰/ ۵۲۷)

کاربرد دیگر این فرآیند در غزلیات سعدی، جنبهٔ تعلیمی آن است. سعدی ملزومات عشق‌ورزی، خصال دوستان حقیقی، نهفتن اسرار عشق برای مخاطب خویش ترسیم می‌کند. وی عشق را لازمهٔ ایام شباب می‌داند، عاشقی طریق مردان حق و مسیری دشوار است که عاشق باید در آن تن به قضا و قدر الهی دهد:

دوست **نباشد** به حقیقت که او دوست فراموش کند در بلا (همان:۲/ ۵۲۲)

ما قلم در سر کشیدیم اختیار خویش را اختیارآن**است**کوقسمت‌کنددرویش را(همان:۵۲۸/۱۳)

چنان به روی تو آشفته**ام** به بوی تو مست که‌نیستم‌خبرازهرچه‌دردوعالم**هست** (همان:۴۵/ ۵۴۶)

مقایسهٔ این فرآیند در غزلیات دو شاعر نشان می‌دهد که انوری غالباً برای وصف زیبایی و جمال معشوق، توصیف حالات عاشقانه و وضعیت عاشق از فرآیند رابطه‌ای استفاده‌است. حال آنکه بخش قابل توجه‌ای از این فرآیند در غزلیات سعدی با سطح کلان جامعه در ارتباط است. وی بیشتر راه و رسم عشق‌ورزی را توصیف می‌کند که جنبهٔ آموزشی دارد. همچنین، درصد بالای استفاده سعدی از فرآیند رابطه‌ای، می‌تواند دلیلی باشد بر اشتیاق او به تعلیم و تربیت و موعظه‌گری که به شناسایی و معرفی فضایل و رذایل اخلاقی می‌پردازد.

۶-۲- کاربرد فرآیند وجودی

فرآیندی است که از موجودیت و هستی پدیده‌ای و یا عدم آن، سخن می‌گوید. افعالی همچون موجود داشتن، بودن و... دارای این فرایند هستند (Halliday, 2004:130).

منشأ بیشتر هست‌ها و نیست‌ها، ممکن‌ها و غیرممکن‌های غزلیات انوری، عشق و معشوق است. عشق، آرامش خیال عاشق را سلب می‌کند، او را گرفتار غم می‌کند، عمر وی را در غم معشوق به پایان می‌رساند. در این رابطهٔ عاشقانه، امکان جدایی از معشوق وجود ندارد، شبی نیست که عاشق در کوی یار سپری نکند و دمی نیست که از طعنهٔ حاسدان در امان باشد. از نگاه عاشق هیچ زیبارویی چون معشوق او در جهان وجود ندارد و هیچ عاشقی چون خودش سرگردان عشق نشده‌است. این در حالی است که معشوق از وجود عاشق بی‌اطلاع است و یا عنایتی به او ندارد:

جان فدای یار کردن سهل **هست** کاشکی **بودی** مرا یاری، کجاست (انوری، ۱۳۶۴ :۴۷۰)

کاربرد دیگر این فرآیند، بیان آنچه وجودش برای عشق ضروری است. از دیدگاه انوری تمکن مالی برای عشق‌ورزی ضروری است؛ چرا که در غیر این صورت جز حسرت و اندوه چیزی عاید عاشق نمی‌شود. همچنین آسودگی خیال، صبوری و هوشیاری با عشق سازگار نیست:

زر بایدت انوری و گر نیست غم خور که همیشه رایگان است (همان: ۴۷۶)

گر بی‌تو خورد وخواب نباشد مرا رواست خوابی‌اگرچه‌خرد بود خواب وخور مرا (همان: ۴۶۶)

ای غارت عشق تو جهان ها بر **باد** غم تو خان و مان ها (همان:۴۶۸)

و قضا و قدر الهی است که عشق را به وجود می‌آورد و وصال و هجران به دست آن دو است:

عهدیست با تو بسته بند قضا مرا جانیست بی تو خستهٔ قهر قدر مرا (همان: ۴۶۶)

در مواردی نیز عاشق برای عشق و معشوقش طلب جاودانگی می‌کند:

من جان و جهان به باد دادم ای جان جهان تو را بقا **باد** (همان:۴۸۲)

تا قیامت عشق من با حسن تو هر زمانی بیش باد و کم **مباد** (همان:۴۸۳)

در این مورد نیز، کاربرد فرآیند وجودی در غزلیات سعدی متنوع‌تر است. سعدی همچون انوری ممکنات و ناممکنات عالم عشق را برمی‌شمارد. در این عالم، عاشق همواره انتظار وصال محبوب را دارد، عاشق از وصف زیبایی معشوق ناتوان است، عاشق ناشکیبا تحمل فراق ندارد، بدون وجود معشوق صد قدح نوش همانند زهر است، محال است که عاشق بتواند بوسه از یار بستاند، عاشق هیچ سلاحی برای ایستادگی در برابر عشق ندارد، عاشق در برابر معشوق هیچ است و بسیاری از موارد دیگر:

هنوز با همه دردم امید درمان **است** که آخری **بود** آخر شبان یلدا را (سعدی،۱۳۸۵: ۴/ ۵۲۳)

جان بیگانه ستاند ملک الموت به زجر زجر حاجت **نبود** عاشق جان‌افشان را (همان،۱۸/ ۵۳۳)

لیکن اصلاح‌طلبی سعدی سبب می‌شود که وی بایدها و نبایدهای مدینهٔ فاضلهٔ عشق را نیز بیان کند:

پیش ما رسم شکستن **نبود** عهد وفا را الله‌الله تو فراموش نکن صحبت ما را (همان: ۵/ ۵۲۳)

عاقلان خوشه‌چین از سر لیلی غافلند این‌کرامت**نیست**جزمجنون خرمن سوز را (همان:۵۲۹/۱۲)

مقایسهٔ فرآیند وجودی در غزلیات انوری و سعدی نشان می‌دهد که انوری به وجود یا عدم وجود آنچه در عالم عشق واقع می‌شود، اشاره می‌کند، ولی سعدی به آنچه باید وجود داشته باشد و لازمهٔ عشق‌ورزی محسوب می‌شود. بنابراین، علاوه بر عشق و شور، خوی نصیحت‌گری و اصلاح‌طلبی سعدی در غزلیاتش منعکس شده‌است.

۳- نتیجه

تحلیل جامعه‌شناسی غزلیات انوری و سعدی براساس فرآیندهای فعلی نشان می‌دهد که میزان و نحوهٔ استفاده دو شاعر از فرآیندهای مختلف، بخصوص در فرآیند رابطه‌ای تفاوت قابل ملاحظه‌ای دارد. به طور کلی، در فرآیند مادی گسترهٔ کنش در غزلیات انوری محصور به داد و ستدهای عاشقانه است که توسط دو کنشگر عاشق و معشوق انجام می‌شود. اما در غزلیات سعدی گسترهٔ متن فقط به بیان رخدادهایی که عاشق و معشوق عامل آن هستند، محدود نمی‌شود و شاعر تجارب و آموزه‌های اجتماعی خویش را نیز بیان می‌کند، به گونه‌ای که گاه کنش عاشق و معشوق دربردارندهٔ آموزه‌ای اخلاقی است. کاربرد فرآیند ذهنی در غزلیات انوری دربردارندهٔ احساسات و اندیشه شاعر حول محور چیستی عشق است. اما در غزلیات سعدی، به عشق به عنوان ابزاری برای بیان انتقادات اجتماعی و سیاسی عصر اندیشیده شده‌است. همچنین، بررسی فرآیند کلامی دو شاعر نشان می‌دهد که گویندگان غزلیات انوری (عاشق و معشوق) بیشتر مطالبات عاشقانه خویش را بیان می‌کنند؛ ولی در غزلیات سعدی سلوک عشق‌ورزی نیز از زبان بزرگان و نصیحت‌گران به عاشق آموخته می‌شود. در غزلیات انوری رفتارهای زیستی، جنبهٔ شخصی و محدودتری دارد؛ لیکن در غزلیات سعدی به فراخور تنوع رفتارگرها، دایرهٔ رفتارها به کل روابط اجتماعی انسان برمی‌گردد. کاربرد فرآیند وجودی در غزلیات انوری به وجود یا عدم وجود آنچه در عالم عشق رخ می‌دهد، اشاره می‌کند؛ ولی سعدی به آنچه باید وجود داشته‌باشد و لازمهٔ عشق‌ورزی محسوب می‌شود، می‌اندیشد. فرآیند رابطه‌ای در غزلیات انوری غالباً برای وصف زیبایی و جمال معشوق، توصیف حالات عاشقانه و وضعیت عاشق استفاده شده‌است. حال آنکه بخش قابل توجه‌ای از این فرآیند در غزلیات سعدی، راه و رسم عشق-ورزی را توصیف می‌کند که جنبهٔ تعلیمی دارد.

۴- منابع

۱- آقاگلزاده، فردوس و همکاران، ۱۳۹۰، **سبک شناسی داستان براساس فعل: رویکرد نقشگرا**، فصلنامهٔ بهار ادب، سال چهارم، شمارهٔ اول، صص ۲۵۴- ۲۴۳.

۲- امیرخانلو، معصومه، ۱۳۹۴، **سبک‌شناسی غزلیات حافظ براساس فعل، رویکرد نقشگرا**، مجله ادب فارسی، سال ۵، شمارهٔ ۲، پاییز و زمستان. صص ۱۶۹- ۱۸۶.

۳- انوری، اوحد الدین محمد بن محمد، ۱۳۶۴، **دیوان انوری**. تصحیح و مقدمه سعید نفیسی، چاپ سوم، انتشارات پیروز.

۴- ایشانی، طاهره و نرگس نظیف، ۱۳۹۴، **بررسی و تحلیل سبک‌شناختی فعل در غزلیات تعلیمی سعدی با رویکرد زبان‌شناسی نقشگرا**، پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، دوره : ۷ شماره: ۲۵، صفحه:۸۵ – ۱۰۸.

۵- حسن‌لی، کاووس، ۱۳۸۰، **فرهنگ سعدی‌پژوهی**. شیراز: انتشارات بنیاد فارس‌شناسی و مرکز سعدی‌شناسی.

۶- خرمشاهی، بهاءالدین، ۱۳۷۱، **حافظ‌نامه**. تهران: علمی و فرهنگی.

۷- دبیر مقدم، محمد،۱۳۹۲، **رده‌شناسی زبان‌های ایرانی**. دو جلد. تهران: سمت.

۸- دشتی، علی، ۱۳۸۳، **قلمرو سعدی**. تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۱.

۹- رستگار فسایی، منصور، **شیراز نماد فرهنگی سعدی**. مجله سعدی‌شناسی.

۱۰- سعدی، مصلح‌الدین ۱۳۸۵، **کلیات سعدی**. تصحیح محمدعلی فروغی، تهران: هرمس.

۱۱- شمیسا، سیروس، ۱۳۶۲، **سیر غزل در شعر فارسی (از آغاز تا امروز)**. تهران: علم.

۱۲- صبور، داریوش، ۱۳۶۴، **آفاق غزل فارسی**. چاپ دوم، تهران: زوار.

۱۳- عبادیان، محمود، ۱۳۷۲، **تکوین غزل و نقش سعدی**، تهران: هوش و ابتکار.

۱۴- محجوب، محمدجعفر، ۱۳۵۰، **سبک خراسانی در شعر فارسی**. تهران: فردوس.

۱۵- مشهور، پروین دخت و محمد فقیری،۱۳۹۴، **بررسی انواع فرایندهای نقش اندیشگانی در غزلیات سعدی**، پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۱۳، شماره ۲۵، صفحه ۱۶۸– ۱۵۳.

۱۶- معتقد، احسان، ۱۳۲۶، **سعدی چه می‌گوید**، تهران: مطبوعات.

۱۷- مهاجر، مهران و محمد نبوی، ۱۳۹۳، **به سوی زبان‌شناسی شعر**، تهران: آگه.

18- Halliday, M. A. K & Hassan,1989, Ruqaiya; **Language, Context and Text**: **Aspects of Language in a Social Semiotic Perspective**, Oxford University Press, Oxford.

19- Halliday, M. A. K, 2004, **An introduction to Functional Grammar**, London, Edward Arnold.

20- Leech, Geoffrey N. and Short, Micheal.1981, H, **Style in fiction**: a linguistic introduction to English fictional prose.

21- Simpson, p, 2004, Stylistics: **A Resource Book for Students** (Routledge English Language Introductions). London: Routledge.